

Dammar i Dalarnas län

Övre Svartälvens avrinningsområde

Säfssjön-Hammarbacken, Säfsnäs socken,
Ludvika kommun

Omslagsbild

Säfssjön, Hammarbacken

Fotograf omslagsbild

Benedict Alexander

Utgiven av

Länsstyrelsen i Dalarnas län, november, 2022

Författare

Benedict Alexander

Diarienummer

531-15137-2022

Dammar i Dalarnas län. Övre Svartälvens avrinningsområde.

Rapporten kan laddas ner från Länsstyrelsens webbplats

www.lansstyrelsen.se/dalarna/publikationer

Innehållsförteckning

Säfssjön-Hammarbacken, Säfsnäs socken, Ludvika kommun	1
Inledning	4
Säfssjön-Hammarbacken (W_0645)	5
Historia.....	5
Lokalt kulturmiljöintresse	6
Fornlämningar och kulturlämningar	7
Ekomuseum Bergslagen.....	7
Beskrivning av damm och kraftstation	7
Översiktlig värdering av kulturmiljö.....	8
Eventuella behov vid åtgärder av damm eller vattendrag.....	8
Referenser	9
Litteratur	9
Kartor.....	9
Kartor	10
Fotografier	12

Inledning

Denna rapport är en del i en större kunskapsuppbyggnad av vattenanknutna kulturlämningar i Dalarnas län. Det är ett grundläggande kunskapsunderlag avseende kulturmiljöer framtagna i samband med Nationella Planen för moderna miljövillkor (NAP). Det innebär att en första bedömning av kulturmiljön har genomförts.

Varje vattenanknuten kulturmiljö med damm ska ha samma värderingsmodell och bedömningsgrund. Det är en relativ fyrgradig skala baserad på metoden i Riksantikvarieämbetets rapport Kulturmiljöers känslighet (Riksantikvarieämbetet, 2019).

- Mycket högt kulturhistoriskt värde
- Högt kulturhistoriskt värde,
- Kulturhistoriskt värde
- Visst kulturhistoriskt värde.

Där så är möjligt har en första bedömning gällande miljöns känslighet för påverkan även bedömts. Även denna är i en relativ fyrgradig skala baserad på samma metod.

- Mycket hög känslighet
- Hög känslighet
- Känslighet
- Låg känslighet.

Utifrån detta kan en första grundläggande bedömning gällande anpassning av åtgärder tas fram.

Förutom ovan nämnda rapport har även Länsstyrelsen i Örebro läns damminventering använts som mall och inspiration vid framtagandet av detta dokument. Bland annat hur de använder sig av begreppen upplevelsevärde, kunskapsvärde och bruksvärde.

Kulturhistoriska lämningar, bebyggelse, landskap och dess historia ligger till grund för bedömningen av upplevelsevärde, kunskapsvärde och bruksvärde.

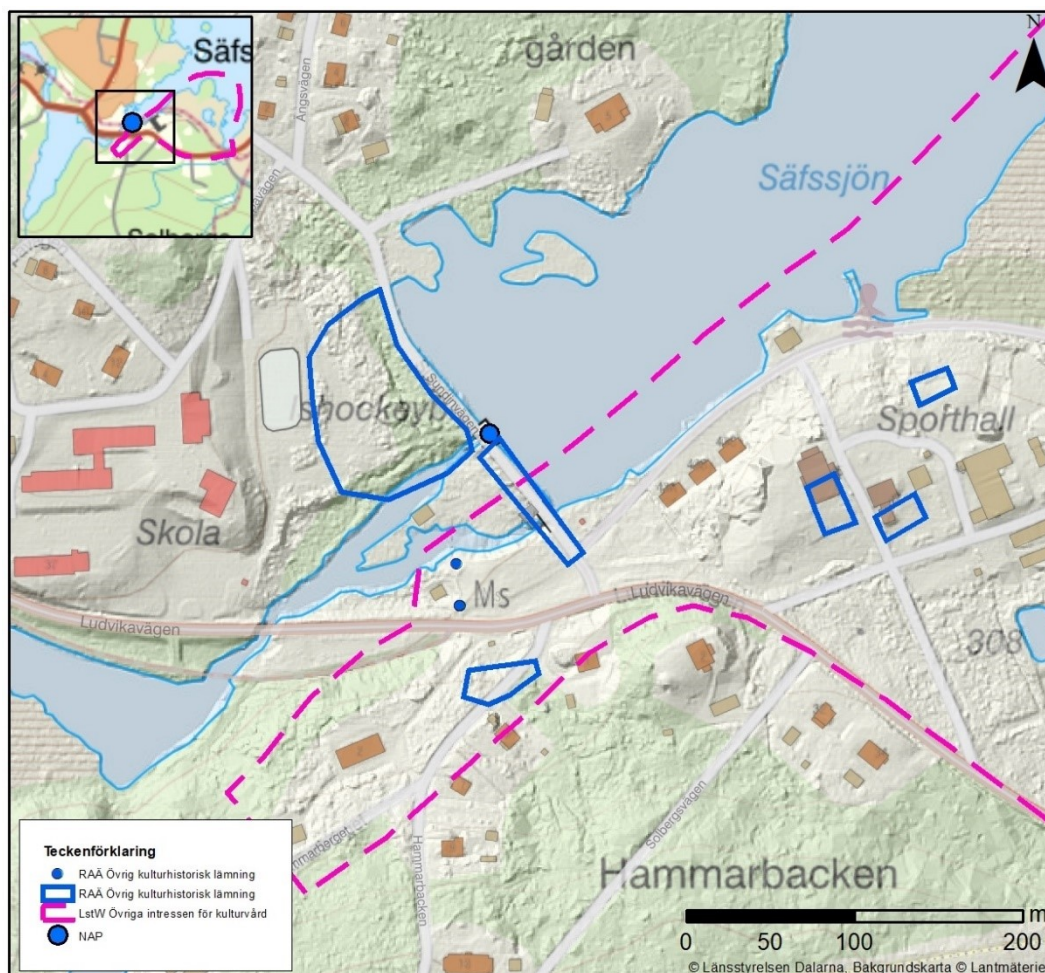
Upplevelsevärde: Vad är det i dammen och dess närmiljö som gör att den kan uppmärksammas och upplevas i landskapet? Samband, sammanhang och kontinuitet spelar stor roll.

Kunskapsvärde: Vad kan dammen och dess närmiljö berätta om dåtiden? Det unika och oersättliga ska lyftas fram och skyddas.

Bruksvärde: På vilket sätt är dammen och dess närmiljö angelägen idag. Mycket i dammen och dess närmiljö brukas dagligen.

Säfssjön-Hammarbacken (W_0645)

Dammen Säfssjön-Hammarbacken, ligger i brukssamhället Fredriksberg i ett kuperat sjörikt moränlandskap beläget i Säfsnäs socken, Ludvika kommun.

Figur 1 Karta över dammvall och registrerade kända kulturmiljövärden.
Det övriga intresset för kulturvård samt lämningarna omfattar större ytor än den avgränsning som kartan visar.

Historia

Området har genom tiderna varit glest befolkat, först i samband med inflyttningen av finnar främst under 1600-talet och därefter anläggandet av Fredriksbergs bruk år 1729 fick området en mer etablerad befolkning. I närheten av dammen ligger finnbyn Säfsbyn som anlades på 1600-talet. Säfsbyn är ett lokalt kulturmiljöintresse för kulturmiljö.

Fredriksbergs bruk var i drift mellan åren 1729–1899. Vid Säfsjöns utlopp anlades 1729 en hammarsmedja, Fredriksberg, övre hammaren, och en bit

nedströms Annefors, nedre hammaren, en stångjärnshammare 1736. Bruket anlades av Hans Sebastian Grave och kan kopplas samman med den högkonjunktur som Sverige befann sig i. Fredriksberg fick sitt namn efter dåvarande kung Fredrik I och Annefors efter Graves fru. Fredriksberg ingår i vad som kallas Gravendalsverken, vilket innefattar Gravendal, Fredriksberg, Strömsdal och Tyfors. Runt bruket växte samhället Fredriksberg fram.

1769 fanns det i Fredriksberg två stångjärnshammare och en plåtsmedja. Samma år fanns i Annefors två stångjärnshammare, två spikhammare, stålsmedja, såg och kvarn. Lancashiresmide infördes 1848. När hyttan i Ulriksberg stängdes 1876 byggdes en ny i Annefors. Man hade då även byggt ut järnvägen vilket underlättade malm- och järntransporter. 1896 lades stångjärnssmidet ner vid Annefors.

Brukets etablering ledde till redan då omfattande sjöregleringar. Både bruket och dammen syns på en karta över Gravendals skogar från år 1768 (49–19:1). Vid jämförelse mellan 1768 års karta och dagens karta verkar Säfssjön till synes ha samma storlek.

1897, samma år som järnbruket lades ned, anlades en sulfitmassefabrik vid Annefors. Pappersbruket lades ned 1972 och efterlämnade bland annat ett kraftigt förorenat område. Sanering av det gamla fabriksområdet påbörjades 2021. En industrihistorisk kartläggning av pappersbruket gjordes år 2000 på uppdrag av miljövårdsenheten, Länsstyrelsen i Dalarnas län. Både järnbruket och pappersbruket fick stor betydelse för befolkningens framväxt och anspråk av landskapet. 1850 fanns det 265 invånare i Fredriksberg och 1700 invånare år 1950.

Lokalt kulturmiljöintresse

Fredriksberg är utpekad som ett lokalt (kommunalt) kulturmiljöintresse bestående av ett bruks- och industrisamhälle (*LstW Övriga intressen för kulturvård*), där dammen och tillhörande kulturmiljö är ett av dess kärnvärden. Förutom dammen omnämns bland annat två byggnader i form av en klensmedja (spiksmedja) och labbit, som ligger i anslutning till dammen, samt herrgårdsområdet. Labbit är en mindre byggnad i slaggsten som användes av arbetarna i smedjorna som övernattningshus. Smedjan används än i dag och är en vitrappad tegelbyggnad. I Ludvika kommuns program för kulturmiljövård bedöms området kring dammen som väsentlig för en framtida upplevelse av ortens ursprung och utveckling och där den uppdämda Säfssjön är av betydelse. Där står även att dammen bör sparas. Det område som är markerat på kartorna för området är ungefärlig och ska ej tas ha exakta gränser. Området innefattar dammen, klensmedja och bruksområdet som till synes verkar ligga utanför.

Fornlämningar och kulturlämningar

I närområdet förekommer främst lämningar kopplade till Fredriksbergs och Annefors bruk samt finnmarksbebyggelse. Området berördes av en fornminnesinventering år 1970 men kan i princip betraktas som oinventerat.

Dammvallen är registrerad i kulturmiljöregistret (L2000:7350) som övrig kulturhistorisk lämning. För beskrivning se Beskrivning av damm och kraftstation. I anslutning till dammvallen ligger även ett bruksområde registrerat som lämningstypen bergshistorisk lämning övrig (L2000:7349), en husgrund (L2000:7347), ett kolupplag (bergshistorisk lämning övrig), L2000:7348) samt ett minnesmärke (L2000:7648).

Beskrivningarna, utbredningen samt de antikvariska bedömningarna i Riksantikvarieämbetets lämningsregister, är inaktuella. Kvalitetsgranskning i fält samt jämförelse av historisk karta visar att befintliga registreringar av dammvallen samt kringliggande lämningar i lämningsregistret behöver uppdateras och utgör ett större område än vad som är angivet. Exempelvis är dammen på historiska kartor närmare 250 meter lång jämfört med de 90 meter som nämns i beskrivningen. Vid fältbesök iaktogs flera strukturer och områden med slagg som inte är registrerade och visar att bruksområdet är större än vad som registrerats. Samma gäller vid det hammarområde som berör dammen vid Annefors (L2000:7816).

Dammvallen och kringliggande lämningar med koppling till bruket, med undantag för minnesmärket, bedöms i dagsläget som fornlämning. Detta innefattar grovt området i anslutning till vattendraget från dammen vid Säfssjön samt nedströms cirka 125 m.

Ekomuseum Bergslagen

Dammen och kulturmiljöerna i Fredriksberg (samt Annefors) ingår i Ekomuseum Bergslagen och är ett av dess besöksmål. Ekomuseum Bergslagen består av nästan 70 olika platser att besöka, alla på temat industrihistoria. Platserna berättar idag om liv och arbete, teknik och bergsbruk i Bergslagen

Beskrivning av damm och kraftstation

Beskrivningen av dammen i kulturmiljöregistret är följande:

Fördämningsvall, 90 x 6 m (NV-SÖ). I SÖ delen tuktad gråsten, för övrigt jord och sten, höjd intill 4 m åt SV, åt NÖ ca 0.5 m. I vallen finns två dammbord. Över vallen går en väg. Från fördämningsvallen utgår två kanalarmar som förenas ca 80 m SV om vallen. Som nämnts under rubriken Fornlämningar och kulturlämningar bedöms dammvallen som fornlämning utifrån intryck i fält och tillgängligt kunskapsunderlag och är troligen närmare 250 meter lång jämfört med de 90 meter som nämns i beskrivningen.

Hammarbackens kraftstation ska ha byggts 1900 och byggdes om 1947. Kraftstationen är en rödmålad mindre byggnad på betonggrund och plåttak. Ytterligare uppgifter om kraftstationen saknas när detta dokument togs fram.

Översiktlig värdering av kulturmiljö

I brukssamhället Fredriksberg förekommer en intressant bebyggelse som speglar flera olika epoker i modern svensk historia. Här är vattendraget och tillhörande sjöar är en central del av samhället och i viss mån även den besöksnäring som växt fram på senare tid i Fredriksberg.

Dammen och kringliggande kulturmiljö bedöms ha högt kulturhistoriskt värde och hög känslighet. Kulturmiljöns kunskapsvärde, bruksvärde samt upplevelsevärde bedöms vara höga. Dammen är en del av Fredriksbergs bruk och betraktas som fornlämning. Det är en sammanhållen kulturmiljö med ett kontinuerligt tidsdjup där man ser industrialiseringens utveckling från slutet av 1700-talet fram till mitten av 1900-talet tätt knutet till samhället Fredriksbergs framväxt. Dammspegeln har ett stort värde gällande bland annat pedagogik och upplevelsevärde. Samma värdering kan göras för dammen vid Annefors, som inte ingår i denna beskrivning, men är tätt knutet till Fredriksberg.

Eventuella behov vid åtgärder av damm eller vattendrag

Eventuella åtgärder som berör dammvallen och kringliggande område kräver vidare samråd och ansökan om tillstånd till ingrepp i fornlämning. Detta kan innebära exempelvis en arkeologisk undersökning eller utredning i form av mer detaljerad dokumentation av dammvallen och kringliggande område, antikvarisk medverkan vid eventuell åtgärd och/eller arkeologisk undersökning.

Eventuella åtgärder kommer kräva långtgående anpassning gällande kulturmiljö. Man måste också tänka på nedströms och uppströms liggande kulturmiljövärden och den påverkan en eventuell åtgärd kan leda till. Kulturmiljöer, kulturmiljövärden vid och i anslutning till Fredriksbergs bruk, Annefors bruk samt Säfssjön kan påverkas. Det finns därför ett behov av ytterligare utredning innan eventuella åtgärder eller övrig verksamhet som kan påverka dessa. Utföraren ska anpassa samt tydligt redovisa vilka följder, konsekvenser och påverkan en eventuell åtgärd kan leda till gällande kulturmiljövärden.

Referenser

Litteratur

Forsslund, K-E. 1927. Med Dalälven från källorna till havet. Andra delen Väster Dalälven. Åttonde boken, Nås Finnmark och Säfsen. Åhlen & Åkerlunds Boktryckeri, Stockholm.

Häglund H (Red), 2019. Ludvika Lexikon. En bok om Ludvika kommun från då till nu. Ludvika Hembygdsförening. Ludvika

Länsstyrelsen i Örebro län, 2022. Kulturhistorisk damminventering. Informationskarta Örebro län: LstT Dammar kultur. Länsstyrelsen i Örebro län.

Montelius, S. 1962. Säfsnäsbrukens arbetskraft och försörjning 1600–1865. Studier i en mellansvensk bruksbygd. Geographica, Skrifter från Uppsala universitets geografiska institution nr 37. Falun.

Riksantikvarieämbetet. 2019. [Kulturmiljöers känslighet. Metod för att bedöma kulturmiljöers känslighet i samband med vattenvårdsåtgärder som innebär fysiska miljöanpassningar vid sjöar och vattendrag](#). Rapport från Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Riksantikvarieämbetet. 2021. [Dammar som fornlämning: vägledning för tillämpning av fornlämningsbegreppet enligt kulturmiljölagen \(1988:950\) samt allmänt om hantering av dammar i KML- och MB-beslut. Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen](#). Visby.

Sundström, K. 2000. Fredriksbergs Pappersbruk – industrihistorisk kartläggning med avseende på förorenad mark. Miljövårdsenheten Rapport 2000:11. Länsstyrelsen i Dalarnas län.

Kartor

Lantmäteristyrelsens arkiv

Akt: U49-19:1. Karta över Gravendals skogar. år 1768

Akt: U49-1:1. Sammandragskarta Säfsnäs. År 1827

Akt J243-89-1. Generalstabskarta, Grängesberg, år 1912

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Akt: 20-sxf-1. Rågångsåtgärd. År 1769

Akt: 20-sxf-2. Rågångsåtgärd. År 1769

Akt: 20-sxf-3. Karta Mätning, Säfsnäs. År 1769

Akt: 20-sxf-64. Skattläggning. År 1822

Akt: 20-sxf-111. Karta avrösningsjord, Säfsnäs socken År 1869

Akt: 20-sxf-101. Arealutredning, skattläggning m.m. År 1877

Riksarkivet

Brandförsäkringskarta, situationsplan Fredriksbergs bruk år 1860

Brandförsäkringsverket.

Fotografi

Okänd fotograf. Kraftstationen i Fredriksberg cirka 1900. Järnvägs museet.

Identifikationsnummer: JvmKCAC10699 Digitaltmuseum id: 021018109194.

Ingen upphovsrätt. Länk:

<https://digitaltmuseum.org/021018109194/kraftstationen-i-fredriksberg>

Kartor

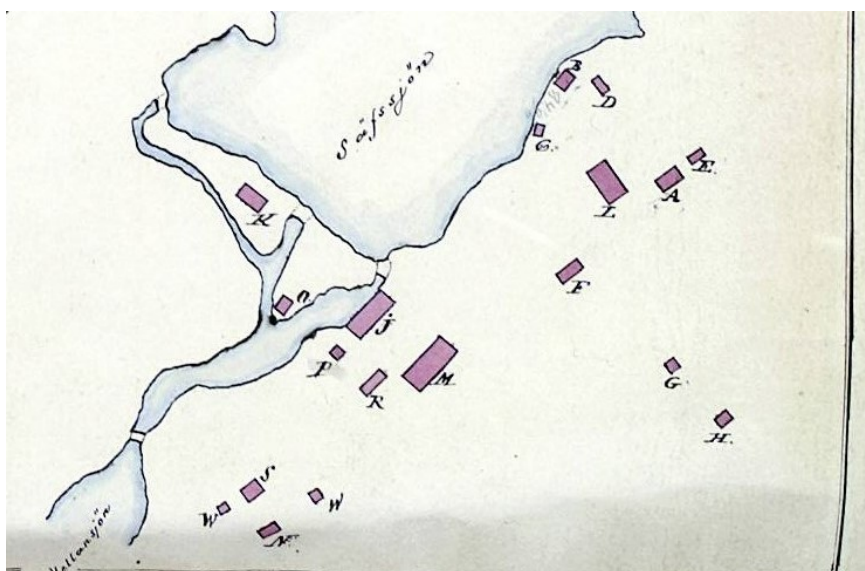
Figur 2 Översiktskarta med kända kulturmiljövärden runt Fredriksberg. Det övriga intresset för kulturvård omfattar en större yta än den avgränsning som kartan visar.

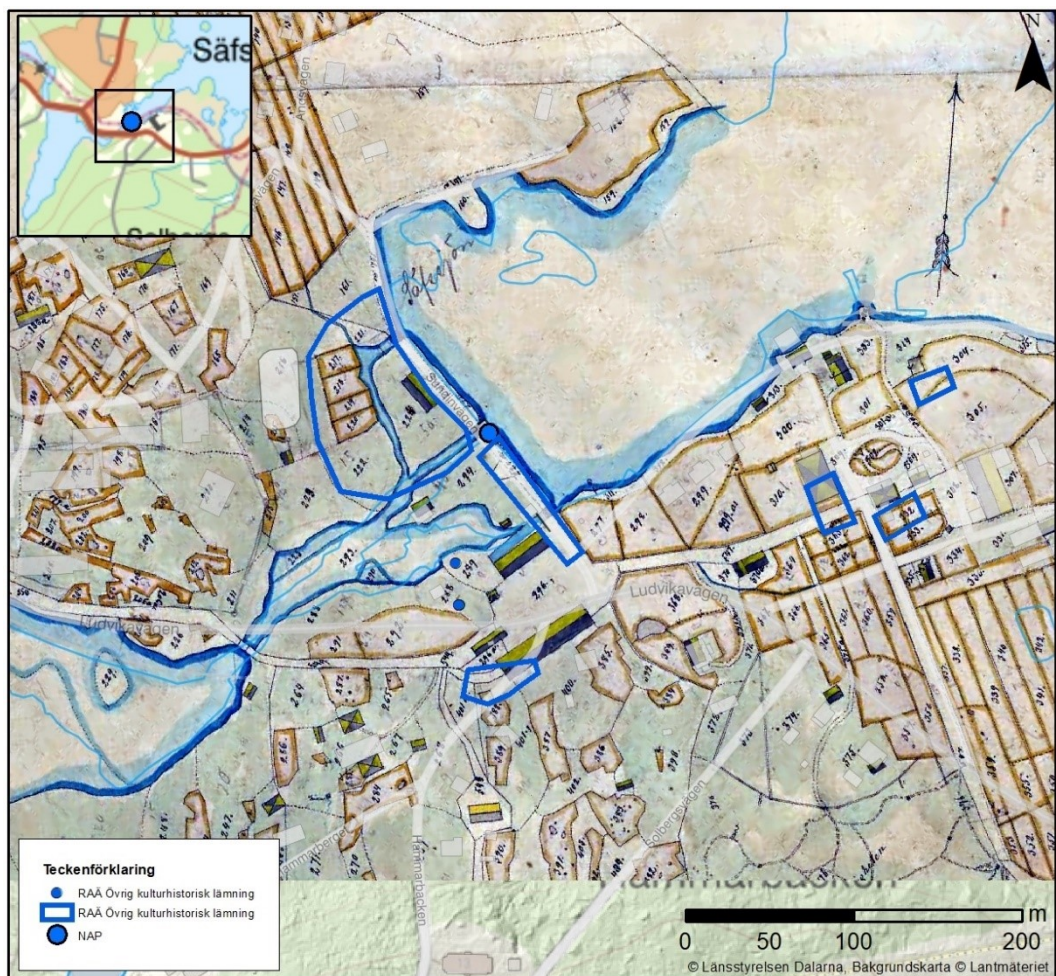
Figur 3 Karta från år 1769 över Fredriksberg och Annefors.

Figur 4 Karta över Fredriksbergs bruk från år 1822 (20-sxf-62).

Figur 5 Brandförsäkringskarta från år 1860.

Figur 6 Rektifierad karta över Fredriksbergs bruk från år 1877 (20-sxf-101).

Fotografier

Figur 7 Panorama av bruksmiljö. Till vänster skymtas herrgården, centralt är dammvall (L2000:7350) och till höger syns bland annat kraftstationen samt smedjan.

Figur 8 Dammvall (L2000:7350) med intilliggande kraftstation. Foto åt V.

Figur 9 Dammvall (L2000:7350) med lucka. foto åt NV.

**Figur 10 Dammvallen (L2000:7350) med tydliga äldre strukturer vid utskov.
Foto åt NÖ.**

**Figur 11 Bruksmiljön söder om dammvallen med spiksmedjan och labbit.
Foto åt N.**

Figur 12 Labbit. Foto åt N.

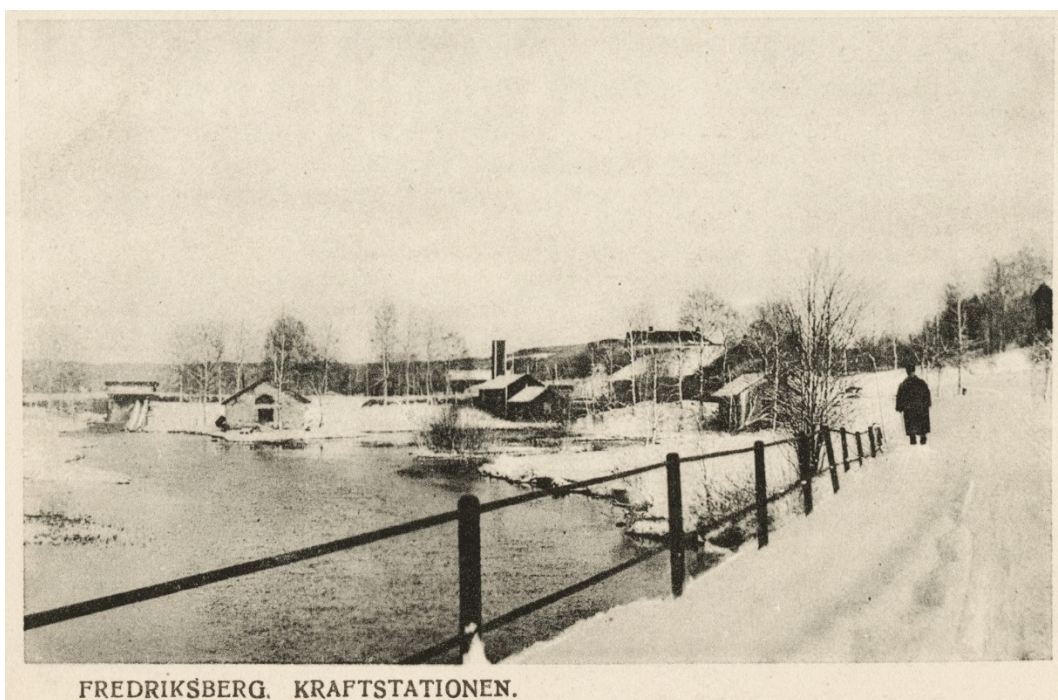
Figur 13 Spiksmedjan. Foto åt V.

**Figur 14 Kraftstationen till vänster och timrad äldre byggnad till höger.
Foto åt NÖ.**

Figur 15 Kraftstationen samt dammvall (L2000:7350). Foto åt SÖ.

Figur 16 Foto av kraftstationen i Fredriksberg taget runt år 1900. Okänd fotograf. Från Järnvägmuseets foton. digitaltmuseum.org

